

Türk-Yunan Mübadele Müzelerinin Nüfus Mübadelesinden Kalan Kültür Mirasını Anlatmadaki Rolü Üzerine Bir Araştırma*

Meltem Yaşdağ¹

Makale Geliş Tarihi: 03.04.2023
Yayıma Kabul Tarihi: 08.06.2023

Öz

1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi; her iki ülkenin demografik yapısını büyük ölçüde değiştiren, siyasi ve sosyal hayatta büyük değişimlerin yaşandığı bir süreçtir. Türkiye’de son otuz yılda tarih, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, sosyoloji veya mimarlık alanında araştırılan, yakın tarihin önemli siyasi gelişmelerinden nüfus mübadelesinin Anadolu’nun çok kültürlü hayatına etkisi ise ikinci kuşak mübadillerin önderliğinde açılan sivil toplum kuruluşlarının çabası ile gerçekleşmiştir. Bu kuruluşların yaptığı en önemli katkı ise mübadele müzeleri/anı evleridir. Yunanistan tarafında da nüfus mübadelesine yönelik araştırma ve kurumların tarihi çok daha erken yıllarda başlamakla birlikte mübadeleden kalan kültür mirasını anlatmak ve korumak adına yine göç temalı müzeler ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda araştırma; iki ülkenin ortak tarihini ve yaşadıklarını müzeleri ile nasıl anlattıklarını konu almaktadır. Atina Küçük Asya Kültürü Müzesi ile İzmir Göç ve Mübadele Anı Evi, çalışmanın iki örneğini oluşturmaktadır. İki müzenin kuruluşu, eserleri ve yaptıkları etkinlikler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Mübadelesi, Müze, Göç, Kültürel Miras

A STUDY ON THE ROLE OF TURKISH-GREEK EXCHANGE MUSEUMS IN EXPLAINING THE CULTURAL HERITAGE REMAINING FROM THE POPULATION EXCHANGE

Abstract

The 1923 Turkish-Greek Compulsory Population Exchange is a process that greatly changed the demographic structure of both countries and experienced great changes in political and social life. The effect of the population exchange, which is one of the important political developments of recent history, is realized through the efforts of non-governmental organizations opened under the leadership of the second generation exchangee. The most important contribution of these organizations is the Exchange museums/memory houses. On the Greece side, although the history of research and institutions on population Exchange began much earlier, museums with the theme of migration come to the fore in order to explain and protect the cultural heritage remaining from the Exchange. In this context, research is about the common history of the two countries and how they tell their experiences via their museums. Athens Asia Minor Culture Museum and İzmir Migration and Exchange Memorial House constitute the two main samples of the study. The establishment of the two museums, their artefacts and the activities they carried out.

Keywords: Population Exchange, Museum, Migration, Cultural Heritage.

¹Kültür ve Turizm Uzmanı Dr. Meltem Yaşdağ, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Emlak Dairesi Başkanlığı. E-posta: meltem.yasdag@kultur.gov.tr. ORCID: 0000-0002-2634-6136

* Bu çalışma; The British Museum International Training Programme (ITP) tarafından yazara verilen araştırma bursu kapsamında, 2022 yılında Atina ve İzmir müzelerinde gerçekleştirilen inceleme sonucunda hazırlanmış bağımsız bir araştırmadır.

• Yaşdağ, M., Türk-Yunan Mübadele Müzelerinin Nüfus Mübadelesinden Kalan Kültür Mirasını Anlatmadaki Rolü Üzerine Bir Araştırma. Sanat ve Tasarım Dergisi, (32), 17-38.

I. Giriş

30 Ocak 1923 tarihinde, Lozan görüşmeleri sırasında imzalanan “Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol”¹, yakın siyasi tarihin parçası olarak her şeyin değiştiği büyük ve travmatik bir olaydır. Üzerinden yüz yıl geçmesine rağmen, bu protokolün kazandırdıkları kadar kaybettirdikleri, mübadeleye konu toplulukların hala gündemindedir. ‘Coğrafi olarak zorunlu yer değişikliği’, aslında etkisi uzun süre devam eden ve bugün artık dördüncü kuşaklar tarafından sahiplenilen “kök ve kimlik” arayışının en önemli gerekçesidir (Görsel I). Bu nedenle Türkiye tarafında mübadiller², 1990’lı yılların başından itibaren daha organize ve sistemli bir biçimde ‘eski hayatlarının ve alışkanlıklarının’ izini sürmektedir. Bu süreçte göç/göçmen dernekleri ya da vakıflar gibi sivil toplum örgütleri, yaptıkları çalışmalarla ön plandadır.³ Yine bu kuruluşlarla birlikte yerelde belediyelerin de desteği ile açılan, mübadeleyi Anadolu’nun çok kültürlü yapısı ile ilişkilendiren mekanlar, mübadele müzeleri/anı evleridir.

Görsel I. Korfu Adası’nda Pontus’tan (bugünkü Türkiye’nin Doğu Karadeniz Bölgesi) gelen mübadiller, 1924.

1 Kurtuluş Savaşı sonrasında, İsviçre’nin Lozan şehrinde yapılan Lozan Barış Konferansı görüşmeleri sırasında, getirilen öneri doğrultusunda Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan ‘Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol’ün 1. maddesine göre İstanbul ve Batı Trakya dışında Türk topraklarında yerleşmiş Ortodoks dine mensup Rumlar ile Yunan topraklarına yerleşmiş Türklerin, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadeleye tabi tutulmalarına karar verilmiştir. Her iki ülkenin tarihi içinde kısa sürede gerçekleşen büyük bir göç hareketine sebep olmuş, iki milyona yakın insan ‘vatan’ olarak bildikleri topraklara veda etmişti. Her iki tarafta halk, dini kimlikleri esas alınarak zorunlu mübadeleye konu edilmiş, sözleşme gereği ayrıldıkları topraklara dönmek üzere zorunlu göçü yaşamışlardır (Arı, 2015; Bozdağlıoğlu, 2014; Sepetçioğlu, 2014).

2 Mübadele sonrası Yunanistan’da mübadil göçmenlerin örgütlenmesi, Türkiye’deki mübadeleyi konu alan sivil toplum kuruluşlarına göre çok daha önce başlamıştır. Öyle ki göçün yaşandığı ilk yıllarda iki yüze yakın mübadele örgütünün kurulduğu, dernek/vakıf vb örgütlenmelerin yanı sıra süreli yayınları ya da kitapları ile tarihin bu sıra dışı deneyimin kayıt altına alındığı çok sayıda çalışma, yayınlarda yer almaktadır (Saygı ve Genç, 2018).

3 Türkiye’de mübadillerin organize bir şekilde kurduğu ilk vakıf/dernek, İstanbul’da 2000 yılında kurulan Lozan Mübadilleri Vakfı’dır. 2000 yılından bugüne kadar Türkiye’nin farklı mübadil yerleşimlerinde yoğunluk kazanmak üzere doksandan fazla mübadele/göçmen kuruluşu çalışmalarına devam etmektedir.

Müzeler; geçmiş hakkında bilgi edinmek, bugün ve gelecekle çeşitli bağlantılar kurulmasını sağlayan etkin bir kurumdur. 2010 yılında açılan Türkiye'nin ilk mübadele müzesi Çatalca Mübadele Müzesi'nden beri, sayıları hızla artan Türkiye'deki mübadele müzeleri ise mübadeleden kalan kültürel mirası bütüncül bir yaklaşımla ele alan, yıllardır ailelerde özenle saklanan hatıraları kolektif hafızanın oluşması için 'eser' hâline getiren kurumlardır. Bugün itibarıyla Türkiye'de on mübadele müzesi/anı evi bulunmaktadır.⁴ Bu oluşumlar, mübadeleyi başka bir deyişle bir zamanlar Anadolu'da ve Yunanistan'dan olduğunu hatırlatırken, toplumu birbirine anlatan ve dönüştüren bir potansiyele de sahiptir. Bu bakış açısıyla Türkiye'deki mübadele müzeleri/anı evlerinin tamamı, mübadil geçmişini olan yerleşim yerlerinde açılırken, yüz yıl önce aniden gelişen ve acı dolu hatıraları barındıran bir dönemi de yeniden tartışmaya açmaktadır. Bu müzeler birçok açıdan gelen ve gidenlerin hatırasını akla getirirken, bir mübadil mirası kavramını gündeme getirmekte ve akademik çalışmalar dışında toplumla doğrudan iletişim kurarak mübadeleyi hafızalarda canlı tutmaya devam etmektedir.

Mübadele tarihinin diğer ortağı Yunanistan'da da Türkiye'deki örneklerine benzer mübadele temalı müzeler mevcuttur. Bugün sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte⁵ Atina Küçük Asya Hellenizm Müzesi (Filio Chaidemenou) (Görsel 2), Kavala Yunan Mülteciler Müzesi ve Yeni Smirna Ocağı Müzesi ilk akla gelen örneklerdir.⁶ Bu müzelerin neredeyse ortak olan en önemli özelliği Küçük Asya Felaketi odaklı bir sergilemeyi ön plana koymalarıdır. Bu müzelerde, nüfus mübadelesi yerine Anadolu'da önceki yıllarda başlayan ve 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir yangınıyla simgeleşen 'zorunlu terk etme'ye odaklı, 1922 öncesi Anadolu'daki günlük yaşamı anlatan bir yaklaşım gözlemlenmektedir. Etnografik nitelikteki günlük kullanım eşyaları, giysi ve fotoğraflarla yaratılan sergilemede, Anadolu ile bağların bir şekilde sürdürülmesi, köklerin unutulmaması hedeflenmektedir. Her ne kadar geçmişin temsillerini sunuyor gözükse de iki ülkenin ortak tarihinin mübadele ya da göç temalı müzelerde yansıtıl-

4 Türkiye'de mübadele müzelerinin sayısı hem müze hem anı veya kültür evi adı altında açıldığı için tam olarak tespit edilememektedir. Ancak araştırmanın yazım aşamasında dahi mübadil geçmişine sahip Anadolu'nun farklı bölgelerinde, sivil toplum kuruluşlarının çabasıyla açılmaya devam eden bu ve benzeri kurumların varlığı olasıdır (Örneğin Silivri Mübadele Evi). 2022 yılı sonu itibarıyla Türkiye'de açılmış ve koleksiyonunda mübadele vurgusunu muhafaza eden müze/anı evleri ise Çatalca Mübadele Müzesi (İstanbul), Alaçam Mübadele Müzesi (Samsun), Foça Tarihi Merkezi (İzmir), Tuzla Kent ve Mübadele Müzesi (İstanbul), Göç Tarihi Müzesi (Bursa), Görükle Mübadele Evi (Bursa), Göç ve Mübadele Anı Evi (İzmir), Kuşadası Mübadele Anı Evi (Aydın), Yoran Mübadele Anı ve Kültür Evi (Aydın) ve Mübadele Müzesi ve Kültür Evi (Sinop)'dir.

5 Yunanistan tarafındaki mübadele/göç müzelerinin büyük bir çoğunluğu mübadil kuşakların gönüllülük esasına dayalı, yeni yerleşim yerlerinde açılan birimlerdir. Bu nedenle il ya da ilçe merkezlerinde bilinen müzecilik ilkelerine bağlı şekilde dernek ya da belediyeler himayesinde kurgulanırken, kırsal bölgede sayıca çok olduğu bilinmekle birlikte tıpkı Türkiye'de olduğu gibi net bir rakam vermek mümkün değildir.

6 Adı geçen müzelerin kendilerine ait resmi internet siteleri bulunmamaktadır. Sadece müzelerin bağlı olduğu yerel yönetimlerin internet sayfaları üzerinden açılış-kapanış saatleri ile özel gün etkinliklerine yönelik haberlere ulaşılabilmektedir.

masında ortaklıklar olduğu kadar, farklılıklar da vardır. Her şeyden önemlisi, bugün ziyaretçi profili yoğunlukla öğrencilerden oluşan mübadele müzelerinin kendi toplumlarına anlattıkları ve anlatamadıkları, yüzüncü yılında mübadelele nin belleklerde edineceği yere önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Görsel 2. Atina Küçük Asya Hellenizm Müzesi (Filio Chaidemenou)

Bu kapsamda araştırma, Türkiye’den ve Yunanistan’dan seçilen birer müze üzerinden mübadele müzelerinin içeriği, ne anlatmak istediği ve mübadeleden kalan kültür mirasını korumadaki rolü üzerine çalışmaları içermektedir. Araştırmada Yunanistan’ın başkenti Atina’da bulunan Küçük Asya Kültürü Müzesi⁷ ile İzmir’de bulunan Göç ve Mübadele Anı Evi⁸; kuruluşu, eser seçkisi ve faaliyetleri bakımından incelendikten sonra nüfus mübadelesi ile mübadeleden artakalan kültür mirasına yönelik yaptıkları katkılar bakımından değerlendirilmiştir.

Konu ile ilgili literatürde Türkiye’de 2010 yılından sonra açılan mübadele müzesi ve/veya anı evlerine ilişkin yapılan araştırma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu çalışmalardan bazıları doğrudan mübadele müzelerinin eser toplama yöntemi ile eser tipolojisine yer verirken (Yaşdağ, 2020: 250-260), bir araştırma da dolaylı olarak Türkiye’nin göç temalı müzeleri arasında mübadele müzelerine de kısaca değinmektedir (Karadeniz ve Okvuran, 2022: 2-16). Bu anlamda mevcut çalışma Türkiye’de ilk defa mübadele temasına sahip iki müzenin farklı coğrafyalardaki varlığı ve etkinliği üzerinde yapılan bir değerlendirmeyi içermektedir.

7 <https://mikrasiatesaigaleo.wordpress.com/>

8 İzmir Göç ve Mübadele Anı Evi’ne ait resmi bir internet sayfası bulunmamaktadır.

2. Atina Küçük Asya Kültürü Müzesi

Mübadele sonrası, Anadolu tarafından gelen Rum mübadillerin bir kısmı, Atina'da dönemin ünlü barut fabrikalarından Baroutadiko'nun etrafında yerleşmeye başlamıştır. Daha sonra bu bölgenin adı, Anadolu'da Ayvalık'tan gelen Rum mübadillerin ağırlıklı yerleştiği bölge haline gelmesi nedeniyle Nees Kydonies (Yeni Ayvalık) olarak değişmiştir. Bölgeye Ayvalık dışında Anadolu'dan gelen başka Rumlar da yerleşmeye başlayınca bugünkü adıyla Egaleo⁹ bir anda çok kültürlü bir yapıya kavuşmuştur. Bir süre sonra yaşananların unutulmaması ve paylaşılması adına 2003 yılında Egaleo Küçük Asya Derneği kurulmuştur. Dernek, kendisini kültür ve eğitim alanında faaliyet gösterecek bir hayır kurumu olarak tanımlamıştır (Koutoulis, 2022: 2 Ekim). Amacı; Küçük Asya'nın dört bir yanındaki tarihin, kökenlerin ve hatıraların korunması, Anadolu kökenli Yunanlıların gelenek ve göreneklerinin sürdürülmesi, mübadeleyle dair etnografik, folklorik ve tarihi materyalin toplanması, incelenmesi ve sunulmasıdır. Derneğin en büyük hedeflerinden biri de gelecek nesillere 'iyi bir anı' ile güvenilir kolektif hafıza bırakmaktır. Dernekbir bakıma hüznün yerine 'gurur' duygusunu ön plana çıkartmayı istemektedir.¹⁰ Aslında kurulduğu ilk günden itibaren Küçük Asya'yı anlatan veya hatırlatan ne varsa müze çatısı altında sergilemeyi isteyen dernek üyeleri,¹¹ Belediyenin desteği ve katkısı ile 17 Ekim 2010 yılında 'Küçük Asya Kültürü Müzesi'ni açmıştır. Müzenin amacı, ziyaretçilerine Küçük Asya'daki Yunan varlığının, Küçük Asya Felaketinin ve mültecilerin Yunan topraklarında, çoğunlukla daha önce "NeesKydonies" olarak bilinen ve şimdilerde Egaleo olan yerleşimin tarihsel bağlamını açıklamaktır. Bunu, göçmenlerin yanlarında getirdikleri eşyaları sergileyerek ve geride bıraktıklarının hatıralarını koruyarak başarmayı hedeflemiştir.

Mübadele öncesinde Anadolu'ya göçen bir aileye ait iki evin birleştirilmesi ve restorasyonu sonrası müze haline getirilen yapı, sokak arasında göçmen ma-

9 Egaleo, Yunanistan'ın Attika Bölgesi'nde bulunan bir semttir. Araştırmamızın ana başlıklarından Küçük Asya Kültürü Müzesi de bu bölgede yer almaktadır.

10 Bu izlenim, müze müdürünün "İnsanlar unutmaya başladılar, oysa yaşananlar ve geçmiş unutulacak gibi değildi, bu nedenle geçmişleri ile gurur duyacakları güvenli kolektif bir hafıza mekânı yaratmaya çalıştık" (Koutoulis, 2022: 2 Ekim).

11 Müze müdürü Yiannis Koutoulis kendisinin ve yakın çevresindeki dostlarının bu müzeye neden ihtiyaç duyduğunu, kendi ailesinden bir örnekle anlatır: "Müzenin kendisiyle birlikte yönetici ve müze gönüllülerinin de hayatları mübadele hikayeleriyle dolu. Örneğin benim babam da Ayvalıklı. Oradan ayrıldıktan sonra bir daha asla ne Ayvalık'taki yaşamı hakkında ne de Türkçe konuştu. Orada nasıl bir hayatı vardı bilmiyorum, sadece çok mutlu olduğunu ve çok özlediğini tahmin ediyorum...Bir gün, bir akşam dostlarımızla otururken Yunanca bir şarkı çalıyordu, babam birden bu şarkıyı Türkçe söylemeye başladı. Hepimiz hem şaşırдық hem de hüznüldük, O gün babamı ilk ve son kez Türkçe konuşurken duydum. O günden sonra geçmişe olan küskünlüğüne kaldığı yerden devam etti....Mübadele çok değişik bir şeydi. Çünkü insanlar sürecin en başında ne yaşayacaklarını ve ne hissedeceklerini bilmiyorlardı. Bu an'ların, yaşananların unutulmaması gerekti. Burada bulunan ve bulunmayan her insan böyle bir geçmişini taşıyor. Bu yüzden dernek gibi bir oluşum hepimiz için müthiş bir şeydi..."(Koutoulis, 2022: 2 Ekim).

hallesinin merkezinde yer almıştır (Görsel 3). Bodrum üzeri tek katlı yapı, Belediye'ye aittir. Müze gönüllüleri tarafından bağışlanan eserler sayesinde İyonya, Kapadokya, Pontus ve Küçük Asya'nın diğer bölgelerine ilişkin yemek pişirme, ikram, meslekler, temizlik ve giyim-kuşam gibi 1922 öncesi Anadolu'da özel ve kamusal hayatın çeşitli yönlerine ışık tutulmuştur. Müze sergisinde; Küçük Asya'dan ve mübadil yerleşiminden bir dizi belge, edebiyat kitabı, fotoğraf ve madeni paralar yer almaktadır. Sergilemede etnografik veya efemera niteliğinde 150 eser, deposunda ise geçici sergiler yoluyla zaman zaman paylaşılan 500'den fazla eser bulunmaktadır.

Görsel 3. Atina Küçük Asya Kültürü Müzesi

Müzenin giriş mekânı niteliğindeki bölümünde, Kapadokya'dan gündelik nesnelerin sergilendiği görülmektedir. Bu bölümün en büyük duvarında Küçük Asyalı göçmenlerin yaşamlarının ve Yunanistan'daki yerleşimlerinin ilk yıllarına (Egaleo) ait bir dizi fotoğraf yer almaktadır. Vitrinler içerisinde çeşitli fotoğraf ve mübadele belgesi yanında bir anahtar dikkati çekmektedir. Bu anahtarın, geçmiş yıllarda dönemin Göreme Belediye Başkanı tarafından müzeye bağışlanan, Kapadokya'da Rumlardan kalan ve bugün ikinci nesil üyeleri halen Egaleo'da yaşayan bir aileye ait olduğu öğrenilmiştir (Daskalaki, 2022: 4 Ekim). Bu nedenle müze ve gönülleri için manevi değeri oldukça yüksek olan anahtar, müzenin de amblemini oluşturmaktadır (Görsel 4 a/b). Müzenin asıl sergi mekânı olarak adlandırılabilir en geniş bölümünde ziyaretçiyi 1922 İzmir yangınından bir fotoğraf karşılamaktadır. Burada vitrinler içerisinde Küçük Asyalı Rumların günlük yaşamının bazı temel yönlerine göre tematik sergileme kurgulanmıştır (Görsel 5). Sergilemede bölümlere ayırma, tek hacim içinde

vitrinler aracılığıyla yapılmaktadır. İlk bölüm mutfak ve yemek pişirme ile ilgilidir. İkinci bölüm yine mutfağa ait olmakla birlikte şekerleme ve ikram etme kültürüne yönelik kahve yapma, içme ve misafirlere ikram etme ritüeline ait etnografik nitelikteki günlük eşyaları içermektedir. Üçüncü bölüm Küçük Asyalı Rumların Anadolu'daki bazı mesleklerine ışık tutan objeleri, dördüncü bölüm evle ve daha spesifik olarak banyo ve yatak odasını, beşinci bölüm de kadınların kişisel bakımları ve onları anakara Yunanistan'daki kadınlardan ayıran özelliklerine odaklanmaktadır. Aynı zamanda bu salon, Küçük Asya'daki yaşamın tarihsel kanıtlarını (belgeler, fotoğraflar, kitaplar, madeni paralar) barındırır ve Küçük Asyalı Rumların yaşamından kesitler vermektedir (Görsel 6-7-8).

Görsel 4a/b. Müzenin amblemine ilham veren Kapadokya'daki eve ait anahtar ve müze amblemi

Görsel 5. Müze asıl sergi mekanının genel görünümü

Görsel 6. Asıl sergi mekanındaki İzmir yangını görseli ve vitrinler

Görsel 7. Asıl sergi mekânında vitrinlerle sağlanan tematik sergileme

Görsel 8. Vitrin içerisindeki belgeler

Müzenin en dikkat çekici sergilemelerinden biri, tamamen aile fotoğraflarına ayırdığı bölümdür (Görsel 9). Bir duvar üzerinde, çoğu aile fotoğraflarından oluşan bölümde günlük faaliyetlerden ya da özel günlerden (doğum, vaftiz, evlilik gibi) anlar yer almaktadır. Anadolu'da başlayıp Egaleo'da son bulan yaşamın izlerini sürmeyi hedefleyen fotoğrafların arkalarında el yazısıyla tarih ve çeşitli notlar da bulunmaktadır. Böylece bu fotoğraflar bir açıdan tarihi belge işlevi de görmektedir. Müze arşivinde sayıca oldukça fazla olan görsel materyal, ayrıca müze yayınları arasında kitap olarak derlenmiş ve basılmıştır. Yayınların yanı sıra müze, çeşitli eğitim ve sanat etkinlikleri de gerçekleştirmektedir. Farklı kurumlarla yapılan iş birliklerine bağlı olarak eğitim seminerleri, Küçük Asya'ya ait film gösterimi ya da resim sergisi vb. gibi çeşitli sanatsal ve kültürel etkinlikler sıklıkla müzenin aylık faaliyet programında kendisine yer bulmaktadır. Müze; eğitim seminerlerinden film gösterimine, konserden modern sanat sergilerine kadar çeşitli organizasyonlara da ev sahipliği yapmaktadır.

Müzenin önem verdiği konulardan bir diğeri, yeni neslin mübadele tarihi alanında bilgi ve fikir sahibi olmasıdır. Bu amaçla müzede öğrenciler için eğitici programlar ve rehberli müze turu mevcuttur. Müze, ziyaretçilerini personel eksikliği sebebiyle randevu ile kabul etmektedir.

Görsel 9. Aile fotoğraflarından oluşan bölüm

Müzedeki ziyaretçi sayısı istatistik olarak kayıt altına alınmamaktadır. Sadece öğretmen, öğrenci vb. gibi kalabalık gruplar toplu olarak tarih ve adıyla kaydedilmektedir. Saha araştırması sırasında gözlemlenen bir grup ziyaretinde; müze yöneticileri tarafından grup adına hazırlanmış belgeye, gelen ziyaretçilerin sırasıyla adının, görevinin ne olduğu ile imza atmaları yönünde istekte bulunduğu görülmüştür. Her ne kadar randevu ile belli saatlerde ziyarete açık olsa da bulunduğu bölgenin göç kimliğine güçlü referanslar veren müze, yöre halkının da özel gün etkinlikleri için tercih ettiği buluşma noktasıdır. Özel günlerdeki tarihi anmaların yanı sıra, gündelik buluşma ya da temsil vb etkinliklerde bile Rumların Anadolu'dan ayrılmadan önceki hayatını hatırlatan yeme-içme kültürü, şarkılar, eski yaşam unsurlarını konu alan anekdotlar müzenin etrafında gerçekleşmektedir. Bu yönüyle müze, anlattığı tarihin kısa zamanlı canlandırmalarını müze gönüllüsü halkın desteği ile hayata geçirmektedir (Görsel 10).

Görsel 10. Müze önündeki geleneksel tatlı ve içeceklerin yer aldığı sunum masası

3. İzmir Göç ve Mübadele Anı Evi

Türkiye'deki mübadele müzeleri/anı evleri arasında mübadelenin hikayesini aktarmak ve mübadillerden kalan kültür mirasını sergilemek amacıyla kurulan kurumlardan İzmir'in Buca ilçesindeki Göç ve Mübadele Anı Evi¹², İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB) yetki ve sorumluluğunda 2018 yılında hizmete açılmıştır. Buca'da Kasaplar Meydanı'nda, meydana ve çevreye hâkim bir konumda yer alan 116 yıllık tarihi yapı,¹³ mübadele öncesi Rum bir aileye ait olup restorasyonu sonucu müze olarak işlevlendirilmiştir. Müzenin kuruluşundan koleksiyonunun oluşturulmasına, müzeye bilimsel altlık sağlanması amacıyla düzenlenen sempozyumdan¹⁴ sergilemede yer alacak yazılı ve görsel malzemenin toplanmasına kadar Belediyeye bağlı hizmet veren Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM) etkin bir rol oynamıştır. Müzenin hayata geçirilmesindeki temel motivasyonlar; mübadeleyi ve yaşananların bilinirliğini artırmak, yıllar boyunca mübadil ailelerde saklı kalan kültür mirasını korumak, bu mirası

12 Müzenin yerinde incelenmesi ile müzeye ilişkin bilgi-belgenin toplanmasında yardımcı olan APİKAM Araştırma Görevlisi Sayın A. Hazal BEYTAŞ'a teşekkür ederim.

13 Müzenin web sitesinde yer alan bilgiye göre (<https://www.apikam.org.tr>); mülkiyeti de İBB'ye ait yapının inşa kitabesi yoktur ancak bahçesinde halen mevcut olan mermer çeşmenin üzerinde yer alan 1904 tarihi ile Yunanca G ve N harflerinin, yapının inşa tarihi ile eski sahiplerinin isimlerinin kısaltması olduğunun değerlendirildiği belirtilmiştir.

14 İBB APİKAM tarafından 27-28 Nisan 2017 tarihleri arasında İzmir'de "Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu" düzenlenmiştir. Sempozyumun açılış konuşmalarında etkinliğin, o dönemde açılması planlanan mübadele müzesine bilimsel katkı sağlaması olduğu belirtilmiştir.

tanıtıcı etkinlikler düzenlemek ve son olarak mübadeleyi yaşayan Türk ve Yunan halkları arasındaki dostluk, sevgi ve iş birliğini geliştirmektir.

Müze; mübadeleden önce ağırlıkla Rum nüfusun yaşadığı bilinen Buca'da göçmen aile ya da vakıf/derneklerle yapılan sözlü tarih çalışması, mübadeleyle ilgili bilimsel araştırmalar ile halktan gelen bağışlarla genel hatları çizilmiş bir koleksiyona sahiptir. Sivil toplum kuruluşları, müzenin kuruluşunda ve eser toplamasında önemli bir rolü üstlenmiştir. Müze, APİKAM arşivindeki görsel ve yazılı malzemenin yanı sıra bağışlarla temin edilemeyen az sayıdaki bir grup eseri de satın almıştır. Müzede sergilenen ve depoda bulunan malzeme ile birlikte yaklaşık 500 eser bulunur. Eserler ağırlıkla aile ve özel gün fotoğrafları, diploma, evlilik cüzdanı, mübadele belgesi gibi yazılı belgeler, giysi, sandık ve günlük ev eşyalarından (mutfak gereçleri vb.) oluşmaktadır.

Müze binası, bahçeli ve bodrum üzeri üç kattan (bir tanesi ara kat niteliğindedir) oluşmaktadır. Müzenin özgün mimarisinde birden fazla giriş kapısı olmasına rağmen tematik sergileme gereği bahçe içinde bulunan kapısından asıl sergi mekanlarına ulaşılmaktadır (Görsel 11). Ancak müzede sergileme, yapı içinden önce müze bahçesinden başlamıştır. Bahçede panolar halinde Lozan Antlaşması, bu antlaşmayı hazırlayan siyasi gerekçeler, mübadelenin nasıl gündeme geldiği ve Türk-Yunan Nüfus mübadelesinin siyasi aktörleri ile protokolün maddeleri bulunmaktadır. Kronolojik olarak yerleştirilen panolar, ziyaretçiye mübadele tarihi hakkında fikir vermektedir (Görsel 12). Asıl sergi mekanları yapı içerisinde yer almaktadır. Burada eserler, göçün hikayesini anlatan tematik odalara göre kurgulanmıştır. Zemin katta 'Bekleyiş', 'Vapurda' ve 'Gelenler, Gidenler' bölümleri yer almaktadır. Burada Türkiye'ye gitmek üzere yola çıkan mübadillerin bekleyişi bavul ve çuvalarla simgeleşmiştir (Görsel 13). Göçün başlangıç noktasından, mübadele tarihinin önemli simgelerinden vapurlarla devam eden yolculuk detaylarında yine sembol bir araç Gülcemal vapuru, oda içine yerleştirilen bir dümen ve ona eşlik eden deniz, martı ve vapur sesi ile interaktif uygulamaya dönüşmüştür. Bu katta; ayrı bir odada bir mübadil ile yapılmış sözlü tarih çalışması videodan sürekli gösterilirken, çeşitli tarihsel belge niteliğindeki nüfus tezkereleri, tasfiye taleplerleri, fotoğraflar ve giysiler de sergilenmektedir.

Görsel 11. İzmir Göç ve Mücadele Anı Evi

Görsel 12. Müze bahçesindeki kronolojik sergileme

Görsel 13. Müzenin 'Bekleyiş' sergilemesi

Müzenin ara katında Türkiye'ye gelen mübadillerin ilk sağlık kontrollerinin yapıldığı İzmir Urla'daki Tahaffuzhane'nin anlatıldığı, yine Urla'daki özgün yapıdan getirilen bir duş ve ayırma panoları ile oluşturulan hamam canlandırması yer almaktadır. Bu odanın duvarlarında duş ile ayrılan bölümlerinde özgün tahaffuzhane fotoğrafları bulunmaktadır (Görsel 14). Yapının ikinci katında 'Çocuk Olmak', 'Geleceği Kurmak' ve 'Geçmişe Sarılmak' bölümleri, yine zemin katta başlayan göç hikayesinin devamı niteliğindedir (Görsel 15). Burada odalar içine yerleştirilen tematik sergilemede, mübadele, çocukların gözünden anlatılmaya çalışılmıştır. Duvarda canlandırma panolarının yanı sıra çocuk ziyaretçilerin görüşlerinin yer aldığı defter yaprakları da görülmektedir. Ayrıca Girit'ten getirilen ve yaklaşık 100 yıllık olduğu düşünülen bir ayna ile mübadil bir ailenin çocuğuna ait izci kıyafeti sergilemedeki yerini almıştır. Müzenin bu katında Girit'teki bir evden getirilen tuğla parçası, kapı kolu, meslek aletleri, özel gün giysileri ve sandıklar ile interaktif bavul oyunu bulunmaktadır.

Görsel 14. Müzenin Tahaffuzhane bölümündeki sergileme

Görsel 15. Müzenin 'Çocuk Olmak' konulu sergilemesi

İzmir'deki müzenin bina içi kullanımı ve sergi tasarımı, alanın genişliğine bağlı olarak bir temayı ve senaryoyu anlatacak şekilde tasarlanmıştır. Müze hem içinde vitrinlere odaklanan anlatımın etkisini arttırmak, hem de müze sergilerinin bir gerekliliği olarak meydanın tam ortasında yer alan binayı dış dünyadan soyutlayacak ışık ve ses düzeni ile yer almaktadır. Böylece ziyaretçi için geçmişe yaptığı yolculuğa odaklanmasını sağlayacak bir ortam yaratılmıştır (Görsel 16). Yapı "ev" olarak özgün fonksiyonunu sergi tasarımında "oda" düzenlemesi ile devam ettirmiştir. Duvar kağıtları ve fotoğraf etrafındaki çerçeveler de başka dünyanın evine yapılan bu ziyareti tamamlamıştır. Göç ve Mübadele Anı Evi'nin hayat geçirilmesi; mübadeleye konu bir semtte, mübadele ve göçün meydana getirdiği kültürel, sanatsal ve folklorik değerleri koruma, yaşatma, tanıtma ve sergilemeyi mümkün kılmıştır.

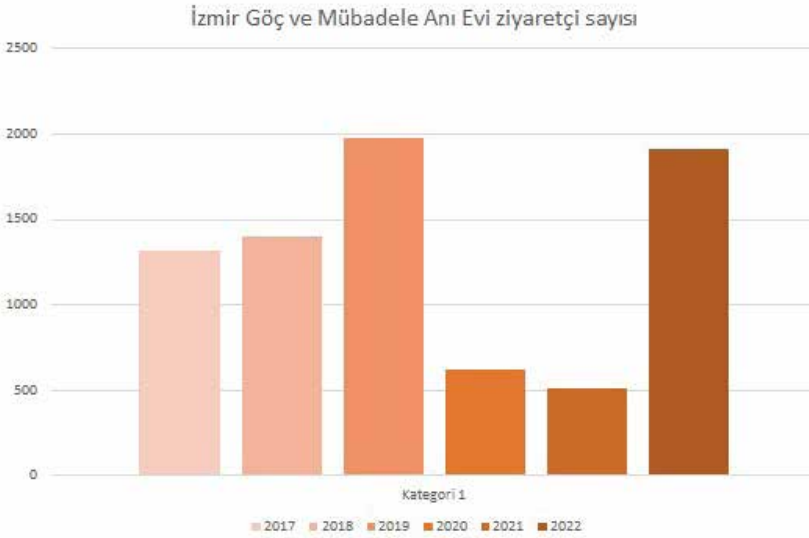

Görsel 16. Müzenin 'Geçmişe Sarılmak' konulu sergilemesi

Meydanın kuzey ucunda yer alan müze binası dışında, aynı meydanın güney tarafında tek katlı başka bir tarihi yapının müzeye bağlı 'mübadele kütüphanesi, okuma ve araştırma alanı' olarak hizmet verdiği görülmüştür. Bu yapı da mübadele ile ilgili toplantı, seminer ve çocuklar için yaratıcı drama etkinliğinin

yapıldığı bir alan olarak kullanılmaktadır. Müzeye sergilenmesi koşuluyla bağışlanan kilim dokuma tezgâhı, asıl müze teşhirinde uygun bir mekân olmadığı için burada sergilenmektedir. Böylece müze binası, ek bina ve müzenin batı cephesine 2021 yılında yerleştirilen “Memleketin Kapıları” isimli mübadele anıtı ile birlikte bir meydan, neredeyse tamamen mübadele kültürü ve hatırasına adanmış gözükmektedir.

Müzenin ziyaretçi profili çoğunlukla öğrenci gruplarından oluşmaktadır. Gelen ziyaretçilere rehberli tur eşliğinde müze ziyareti hizmeti verilmektedir. Pandemi yüzünden ziyaretçi sayısı 2020 yılından itibaren oldukça düşen müze (Görsel 17), planladığı çeşitli konser, sergi, söyleşi, sunum vb etkinliklerle müzenin bilinirliğini ve mübadele hakkında farkındalığı artırmaya çalışmaktadır.

Görsel 17. Müzenin yıllara göre ziyaretçi sayısını gösterir tablo

4. Değerlendirme ve Sonuç

Siyasi tarihin bir parçası olarak mübadele protokolü, her şeyin değiştiği büyük bir dönüm noktasıdır. Kuşkusuz iki komşu ülkenin kader birliği yaptığı, gönüllülük esasından ziyade ‘kabul edilmek zorunda bırakılan’ bir göçün, Türk ve Yunan tarih yazımında belirgin bir ayrımı doğurması şaşırtıcı değildir. Yunanistan için Anadolu’dan kopuş, mübadeleden çok önce adı zorunlu olmayan ama koşulların zorunlu hale getirdiği kitlesel göçün başlamasıyla ilgilidir. Bu nedenle her iki ülkedeki mübadele müzeleri teşhirinde bu ‘farklı bakış açısı’na eşlik eden bir söylem ile karşılaşılması olağandır. Bu durumda 9 Eylül 1922 Yunan topluluklarında Anadolu’nun kaybedilişi ve ayrılışı olarak anılırken, Türkiye’de

Anadolu'nun kurtuluşu ve bir büyük zaferin taçlandığı tarih olarak bu temayla kavranmaktadır. Özellikle Yunanistan'daki mübadele müzeleri, mübadeleden çok, tarih yazımında belirginleşen bu farklılığa dayanmaktadır. Zaten Atina Küçük Asya Kültür Müzesi örneği başta olmak üzere Yunanistan genelindeki Anadolu'dan göç temalı müzelerin neredeyse tamamında mübadele vurgusu yerine 9 Eylül 1922 tarihi son olarak görülmektedir. Anlatılan bu fark, kendisini en çok araştırmaya konu iki müzenin sergi tasarımında göstermektedir.

Atina'daki müzede, ne 1922 ve öncesine ilişkin, ne de 1923 tarihli nüfus mübadelesi protokolü hakkında ziyaretçiye tarih bilgisi verebilecek herhangi bir metin, pano, video ya da benzeri bir bilgi yer almamasına rağmen asıl sergi salonunun bir duvarını kaplayan İzmir yangını fotoğrafı ve ona eşlik eden eşyaların anlattığı hikâye, tam da bu miladı tarif etmektedir. Oysa İzmir Mübadele ve Anı Evi'nde kültürel mirasın yazılı kaynaklara dayalı anlatımı, müzenin en başında bilimsel yayınlardan yaptığı Lozan Antlaşması ve mübadele protokolüne ait alıntı ve görüntülerle verilmiştir. Burada 30 Ocak 1923 hem bir son hem de bir başlangıç olarak, müzenin adından sergi detaylarına kadar sürecin ana temasıdır. Ancak hangi açıdan ele alınırsa alınsın her iki müze de sebepten çok sonucun ne kadar yıkıcı olduğu ile ilgilidir. Bu müzelerdeki anlatım, iki ülkenin hafıza kültüründeki “zafer” ve “mağlubiyet” simgeleri, sembol veya algıları ile sıkı bir bağ içinde değildir. Çünkü mübadele iki tarafın da mağdur olduğu ve bir şekilde köklerin kaybedildiği/yitirildiği bir olaydır. Kuşkusuz bu farklılık sadece mübadele müzelerinde değil, birçok alanda geçmişin birden fazla anlatısı olabileceği fikrine uygun düşmektedir. Çünkü dini, siyasi, kültürel gibi ana başlıklar altında sayılabilecek çok çeşitli gerekçelere dayanan bu durumu, mahalle arasındaki küçük ölçekli bir göç müzesinde dahi bulmak her zaman olasıdır.

Atina ve İzmir müzelerinin ortak amacı, geçmişini başka bir anlatı üzerinden doğrularken kültür mirasını himayesi altına almak ve bunun için müzeler gibi, herkesin nispeten önyargısız ve kendini daha güvende hissedebileceği bir anlatı yaratmaktır. Bu müzelerde; kişisel tarihinde mübadele öyküsü olsun veya olmasın, ziyaretçilerin hayatlarını, konumlarını hem zamansal hem de toplumsal boyutta doğru konumlandırmalarına yardımcı olmak temel amaçtır. Tüm bunların ötesinde iki müzenin verdiği en önemli izlenimin, ziyaretçilerin müzenin varlığına duyduğu minnettarlık olduğu düşünülebilir. Mübadele müzeleri ile ziyaretçiler geçmişte kendilerini tanımlamaya çalışmaktadır. Kendi soyundan atalarının kim olduğu, neler yaşadıkları ve onlarla nasıl bir bağ kurabilecekleri mübadele müzelerinde bir çeyiz sandığı, bir fotoğraf ya da o günleri hatırlatan bir müzik ile deneyimlenmektedir. Kuşkusuz bu deneyim her zaman olumlu sonuçlanmayacaktır. Hüzün ve hasret kadar geçmişe duyulan kızgınlığın, en azından Yunanistan tarafında bir dereceye kadar canlı olduğu ‘mübadele’yi hala bir son olarak kabul görmemesinde hissedilmektedir. Bu nedenle sadece

mübadele müzeleri/anı evlerinin insanların fikirlerini bir anda değiştirmesi, ya da salt kültür mirasını himaye altına alan resmi bir kurum olarak algılanması, çoğunlukla kişinin mzeyeye hangi bakış açısı ve aile öyküsüyle geldiğine de biraz bağlı olmalıdır. Bu açıdan araştırmaya konu edilen iki mübadele müzesi de mit-sel bir olayın bireyler tarafından nasıl hatırlanacağı ve hatırlanmaları gerektiğine dair ‘alışılmış’ kalıpları kullanmıştır. Ancak gerçeği ararken güçlendirilmeye çalışılan kolektif hafıza için, eserleri üzerinden bir plan şeması ortaya koydukları da düşünülebilir.

Tüm detaylarıyla iki müze; hüzün, asıl vatan vurgusu ve kaybetme ile ilgilidir: İzmir G ve Mübadele Anı Evi’nde kullanılan su sesi, efemeranın sergilendiği vitrinlerin yanındaki ekranda devamlı bir mübadilin gözyaşları içinde hatıralarını anlatması ya da interaktif bavul uygulamasıyla deneyimlenen aresizlik. Tüm bunlar ziyaretçinin olası reaksiyonuyla (duygulanması, kızması, empati kurarak ağlaması vb.) müzede kurgulanan ‘duygusal atmosfer’in tamamlayıcı parçalarıdır. Bu kurguda, ziyaretçileri mzeyeye hazırlayan bir mimari ve duygu çeşitliğinden oluşan kompleks bir yapı önerilmektedir. Her iki müze mekân seçiminde ortak bir anlayışı benimsemiştir. 1923 öncesi yaşamın tanıklığını yapmış, yaşananların ve müzenin anlatacaklarına uygun bir bina onarılarak müze haline getirilmiştir. İki de müze içi aydınlatma ve sergi tasarımı ile i mekânı, dış dünyadan soyutlayacak şekilde tasarlanmıştır. Mekn seçimi, eserler ve sergileme böylece imknsız görünen zorlukları temsil etmektedir. Ancak yine de her ikisinde de “zengin bir kültür mirası potansiyeli” vurgusu vardır. Müzede yer alan etnografik nitelikteki eserlerin yanında müze faaliyetleri arasında yer alan ve somut olmayan kültür mirası öğelerini canlı tutan etkinliklerle (şarkı, yemek, masal vb) birlikte birbirlerine yakın bir tutum izlemiştir.

Araştırmanın temel sorularından olan bu müzelerin mübadeleden kalan kültür mirasına yaptığı katkı ise akademik çalışmalar ve basılı yayınlar dışında halk ile doğrudan temas kurarak ortak geçmiş üzerine çokça düşünmeye, hatırlamaya ve hatırlatmaya çalıştığı gerçeğidir. Yunanistan’ın mübadil kimliğine dair veri toplama çalışmalarına Türkiye’ye göre çok daha erken yıllarda başladığı düşünülürse Atina Küçük Asya Kültürü Müzesi, ulusal değil bölgesel bir rolü üstlenmiş gözükmektedir. zerinde yer aldığı bölgenin mübadil kimliğini az sayıdaki eserle bir tema etrafından toplayarak konuyu gündemde tutmuştur. Böylece her bölge, kendi göçmen kültürünü, gelenek ve göreneklerini müzeyi merkez olarak etrafında şekillendirmiş ve yaşatmıştır. İzmir G ve Mübadele Anı Evi ise sadece müzenin bulunduğu Buca ya da daha genelde İzmir için değil, Türkiye’de mübadil geçmişe sahip her bireyin tutunduğu ve kendinden/ailesinden/geçmişinden bir parçayı içinde görebileceği bir hafıza mekanıdır. Sayıları oldukça az olan ve hala ulusal nitelikte g müzesi bulunmayan Türkiye için, tıpkı Atina’daki müzede olduğu gibi, geldiği yerin hatıralarını korumak ve

kültürel mirası genç nesillere aktarmak isteyen İzmir Göç ve Mübadele Anı Evi, tarihteki önemli bir an'ın nesnel bir temsili olmak yerine eserleriyle göçün kaybolmaya yüz tutmuş mirasını herkes için kurgulamıştır.

Bugün her iki ülkede birbirinden büyük izler taşıyan bu ortak kültür mirasının mübadele müzeleri aracılığıyla belgelenmesi kuşkusuz sadece bu mirası korumak için değil, duygusal açıdan da bir ihtiyaçtır. Mübadil aileleri yıllar öncesine götüren, ikinci, üçüncü ve hatta artık dördüncü kuşaklar için hiç görmedikleri yerlere özlem duymalarını sağlayan bu müzeler, her iki ülkede aslında aynı amaca hizmet etmektedir. Ayrılık ve özlemin paylaşıldığı, tek bir bavula sığdırılan eşyanın, güçlü iletişim nesnelere haline geldiği mübadele müzeleri, geride bırakılan kimlikliğin ve aidiyetin yeniden inşa edilmesine yardımcı olan kurumlardır. Bu müzeler karşılıklı diyalogu ve anlayışı teşvik ederken, ailelerde yıllarca himaye edilen mirası, bir kültür nesnesi haline getirmektedir. Bu nedenle her iki ülkedeki mübadele müzelerinin varlığı, mübadeleden kalan kültür mirasının tanımlanması ve bu mirasın daha görünür olması adına önemlidir.

KAYNAKÇA

Arı, K. (2015). Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bozdağlıoğlu, Y. (2014). "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 18 (3), 9-32.

Daskalaki, A. (2022, 2 Ekim). Atina Küçük Asya Kültürü Müzesi Üzerine Söyleşi. Küçük Asya Kültürü Müzesi, Atina.

Karadeniz, C. ve Okvuran, A. (2022). "Engagement with migration through museums in Turkey", Museum Management and Curatorship, 37 (1), 2-16.

Koutoulas, Y. (2022, 2 Ekim). Küçük Asya Kültürü Müzesi Kuruluşu ve Etkinleri Üzerine Söyleşi. Küçük Asya Kültürü Müzesi, Atina.

Saygı, S. K. ve Genç, G. (2018). "Örgütlenme Sürecinde Mübadiller: Sivil Toplum Kuruluşları ve Müzeler", Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu 27-28 Nisan 2017 Bildiriler (s. 131-146), İzmir.

Sepetçioğlu, T. E. (2014). "İki Tarihsel 'Eski' Kavram, Bir Sosyo-Kültürel 'Yeni' Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 18 (3), 49-83.

Yaşdağ, M. (2020). "Mübadeleden kalan kültürel mirası kurumsallaştırma çabası: Türkiye'de mübadele müzelerinin yazılı arşivi efemera'yı toplama, koruma ve kullanma biçimleri", Geçici Belgelerin kalıcı Etkisi: I. Uluslararası Efemera Sempozyumu (s. 250-270), Ankara.

GÖRSEL KAYNAKLAR

Görsel 1: <http://tr.kms.org.gr/> adresinden 04 Ekim 2022'de alınmıştır.

Görsel 2: Yazar arşivi.

Görsel 3: Yazar arşivi.

Görsel 4: Yazar arşivi.

Görsel 5: Yazar arşivi.

Görsel 6: Yazar arşivi.

Görsel 7: Yazar arşivi.

Görsel 8: Yazar arşivi.

Görsel 9: Yazar arşivi.

Görsel 10: Yazar arşivi.

Görsel 11: Yazar arşivi.

Görsel 12: Yazar arşivi.

Görsel 13: Yazar arşivi.

Görsel 14: Yazar arşivi.

Görsel 15: Yazar arşivi.

Görsel 16: Yazar arşivi.

Görsel 17: Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi. <https://www.apikam.org.tr> adresinden 03 Aralık 2022'de alınmıştır.

İNTERNET KAYNAKLARI

İnternet: Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi. <https://www.apikam.org.tr> adresinden 20 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.

İnternet: Atina Küçük Asya Kültürü Müzesi. <https://mikrasiatesaigaleo.wordpress.com/> adresinden 03 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.